XALQ HUNARMANDCHILIGINING TARIXIY RIVOJLANISHI VA PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Ruzmetova Z.X.
magistr **Xasanova M.K**
Urganch davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada xalq hunarmandchiligining tarixiy rivojlanish bosqichlari, milliy madaniyat va ma’naviy merosni saqlashdagi o‘rni hamda zamonaviy ta’lim tizimidagi pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Xalq hunarmandchiligi namunalarining yosh avlodda milliy qadriyatlarga hurmat, estetik did, ijodiy tafakkur, mehnatsevarlik va kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, hunarmandchilik an’analarini ta’lim jarayoniga integratsiyalash, amaliy mashg‘ulotlar, loyiha ishlari va ustoz-shogird an’analaridan foydalanishning pedagogik jihatlari asoslab beriladi.*

Kalit so‘zlar: *xalq hunarmandchiligi, tarixiy meros, milliy qadriyatlar, amaliy san’at, pedagogik imkoniyatlar, kasbiy ta’lim, estetik tarbiya, ijodkorlik, ustoz-shogird an’anasi, milliy madaniyat.*

KIRISH

Xalq hunarmandchiligi insoniyatning ko‘p asrlik tarixiy tajribasi, turmush tarzi, estetik qarashlari va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan muhim madaniy hodisalardan biridir. U insonning tabiat bilan munosabati, kundalik ehtiyojlari, mehnat faoliyati va badiiy tafakkuri asosida shakllanib, avloddan avlodga o‘tib kelgan. Hunarmandchilik mahsulotlari nafaqat moddiy ehtiyojlarni qondirish vositasi, balki xalqning tarixiy xotirasi, milliy o‘zligi va badiiy tafakkurini ifodalovchi madaniy meros namunasi ham hisoblanadi.

Bugungi globallashuv sharoitida milliy hunarmandchilik an’analarini asrab-avaylash, ularni zamonaviy ta’lim mazmuniga singdirish va yosh avlodga yetkazish dolzarb pedagogik vazifalardan biridir. Chunki xalq hunarmandchiligi vositasida o‘quvchilarda milliy madaniyatga daxldorlik hissi, mehnatga ijobiy munosabat, ijodiy yondashuv va estetik tafakkurni rivojlantirish mumkin.

O‘zbekiston hududida shakllangan kulolchilik, zardo‘zlik, kashtachilik, zargarlik, yog‘och o‘ymakorligi, ganchkorlik, misgarlik, gilamdo‘zlik va boshqa hunarmandchilik turlari xalqimizning boy tarixiy tajribasini namoyon etadi. Ushbu merosni o‘rganish nafaqat tarixiy-madaniy bilimlarni kengaytiradi, balki ta’lim oluvchilarning amaliy faoliyatini tashkil etish uchun ham muhim imkoniyat yaratadi.

Maqolaning maqsadi xalq hunarmandchiligining tarixiy taraqqiyotini yoritish, uning tarbiyaviy va ta’limiy salohiyatini ochib berish hamda hunarmandchilik an’analaridan ta’lim jarayonida foydalanishning samarali yo‘llarini asoslashdan iborat.

1. Xalq hunarmandchiligining tarixiy rivojlanish bosqichlari

Xalq hunarmandchiligining shakllanishi insoniyatning mehnat faoliyati va moddiy madaniyati taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq. Dastlabki mehnat qurollari, sopol buyumlar, to‘qimachilik mahsulotlari va turli bezaklarning yaratilishi insonning amaliy ehtiyojlari bilan birga badiiy tasavvurlari rivojlanganidan ham dalolat beradi. Vaqt o‘tishi bilan oddiy buyumlar ishlab chiqarish jarayoni maxsus bilim, tajriba, mahorat va estetik qarashlarni talab qiladigan kasbiy faoliyatga aylangan.

Birinchi bosqich — qadimgi davr. Ushbu davrda kulolchilik, tosh va suyakdan buyumlar yasash, to‘qimachilik, metallga ishlov berish kabi faoliyat turlari rivojlangan. Arxeologik topilmalar qadimgi aholi turmushida hunarmandchilik buyumlari muhim o‘rin tutganini ko‘rsatadi. Buyumlarning shakli, bezagi va ishlatilgan materiallari o‘sha davr kishilarining turmush tarzi, ishlab chiqarish imkoniyatlari va estetik tasavvurlari haqida ma’lumot beradi.

Ikkinchi bosqich — o‘rta asrlar. Markaziy Osiyoda shaharlarning rivojlanishi, savdo-sotiqning kengayishi va Buyuk ipak yo‘li orqali madaniy aloqalarning kuchayishi hunarmandchilik taraqqiyotiga katta ta’sir ko‘rsatdi. Samarqand, Buxoro, Xiva, Qo‘qon va boshqa tarixiy markazlarda kulolchilik, zargarlik, to‘qimachilik, kashtachilik, metallga ishlov berish va me’moriy bezak san’ati rivojlandi. Hunarmandlar mahalliy xomashyo, an’anaviy texnologiyalar va badiiy uslublardan foydalangan holda o‘ziga xos mahsulotlar yaratdilar.

Bu davrda hunarmandchilik faqat ishlab chiqarish faoliyati bo‘lib qolmay, balki avlodlar tajribasini uzatishning muhim shakliga ham aylandi. Kasbiy bilimlar ko‘pincha ustoz-shogird munosabatlari orqali o‘rgatilgan. Shogird hunar sirlarini egallash bilan birga ustozning mehnat madaniyati, mas’uliyati va kasbiy odobini ham o‘zlashtirgan.

Uchinchi bosqich — an’anaviy hunarmandchilik maktablarining takomillashuvi. Keyingi tarixiy davrlarda ayrim hududlarda o‘ziga xos hunarmandchilik maktablari va badiiy uslublar shakllandi. Masalan, Rishton kulolchiligi, Buxoro zardo‘zligi, Marg‘ilon atlas va adras to‘qimachiligi, Toshkent va Samarqand yog‘och o‘ymakorligi hamda Xiva me’moriy bezak san’ati o‘ziga xos an’analari bilan ajralib turadi. Ushbu maktablarning shakllanishida mahalliy tabiiy sharoit, xomashyo, ijtimoiy ehtiyojlar, ustalarning tajribasi va badiiy qarashlari muhim rol o‘ynagan.

To‘rtinchi bosqich — zamonaviy davr. XX asr va mustaqillik yillarida xalq hunarmandchiligi an’analarini saqlash, qayta tiklash va rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratildi. Hunarmandchilik mahsulotlari milliy madaniyatni namoyon etish, turizmni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish vositasiga

aylandi. Shu bilan birga, an’anaviy texnologiyalarni zamonaviy dizayn, raqamli targ‘ibot va bozor talablariga moslashtirish imkoniyatlari kengaydi.

Demak, xalq hunarmandchiligi tarixiy taraqqiyot davomida insonning amaliy ehtiyojlarini qondirish vositasidan milliy madaniyat, badiiy tafakkur va kasbiy tajribani ifodalovchi murakkab ijtimoiy-madaniy hodisaga aylandi.

2. Xalq hunarmandchiligining milliy madaniyat va ma’naviy merosdagi o‘rni

Xalq hunarmandchiligi milliy madaniyatning moddiy va nomoddiy jihatlarini o‘zaro birlashtiradi. Hunarmand yaratgan buyum moddiy shaklga ega bo‘lsa-da, uni tayyorlash usullari, bezaklarning ramziy mazmuni, kasbiy bilimlar va ustoz-shogird an’analari nomoddiy madaniy merosning muhim tarkibiy qismlarini tashkil etadi.

Hunarmandchilik buyumlaridagi naqshlar, ranglar, shakllar va kompozitsiyalar xalqning estetik qarashlari hamda tarixiy tajribasini aks ettiradi. Masalan, kashtachilikdagi naqshlar, kulolchilikdagi ranglar uyg‘unligi, yog‘och o‘ymakorligidagi geometrik va o‘simliksimon shakllar badiiy tafakkurning o‘ziga xos namunasidir. Biroq ularning mazmunini talqin qilishda har bir hudud va tarixiy davrning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Hunarmandchilikning yana bir muhim jihati — unda mehnat va san’atning birligi namoyon bo‘lishidir. Mahsulot yaratish jarayonida inson materialning xususiyatlarini o‘rganadi, texnologik amallarni bajaradi, shakl va bezaklarni tanlaydi hamda o‘z ijodiy imkoniyatlarini namoyon etadi. Shu sababli hunarmandchilikni o‘rganish tarix, madaniyat, tasviriy san’at, texnologiya va kasbiy ta’lim o‘rtasidagi uzviy aloqalarni anglashga yordam beradi.

UNESCOning 2003-yilda qabul qilingan Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish to‘g‘risidagi konvensiyasida an’anaviy hunarmandchilik bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalar nomoddiy madaniy merosning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilgan. Bu yondashuv hunarmandchilikni faqat tayyor mahsulot sifatida emas, balki uni yaratish bilan bog‘liq bilimlar, tajribalar va an’analarni ham saqlash zarurligini ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, xalq hunarmandchiligini o‘rganish milliy o‘zlikni anglash, tarixiy xotirani mustahkamlash va madaniy xilma-xillikka hurmatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Xalq hunarmandchiligining pedagogik imkoniyatlari. Xalq hunarmandchiligi ta’lim-tarbiya jarayonida keng pedagogik imkoniyatlarga ega. Uning ta’limiy salohiyati nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va kasbiy qiziqishlarini shakllantirishda namoyon bo‘ladi.

1. Milliy va ma’naviy tarbiya imkoniyatlari

Hunarmandchilik namunalarini o‘rganish o‘quvchilarda milliy tarix, urf-odatlar va madaniy qadriyatlarga nisbatan qiziqish uyg‘otadi. Ular an’anaviy buyumlarning kelib

chiqishi, vazifasi, yaratilish texnologiyasi va badiiy xususiyatlari bilan tanishish orqali o‘z xalqining madaniy merosini chuqurroq anglaydilar.

Ustoz-shogird an’anasini o‘rganish esa hurmat, sabr-toqat, mas’uliyat, halollik va mehnat intizomi kabi fazilatlarni rivojlantirishga yordam beradi. Bunda milliy tarbiya faqat ma’lumot berish bilan cheklanmay, amaliy faoliyat va shaxsiy namuna orqali amalga oshirilishi lozim.

2. Mehnat tarbiyasi va kasbiy yo‘naltirish

Hunarmandchilik mashg‘ulotlari o‘quvchilarni mehnat jarayoniga jalb etish, ish qurollaridan to‘g‘ri foydalanish, materiallarni tejash va mahsulot sifatiga mas’uliyat bilan yondashishga o‘rgatadi. Muayyan buyumni rejalashtirishdan tortib uni tayyorlash va baholashgacha bo‘lgan jarayon o‘quvchida mehnat madaniyatini shakllantiradi.

Masalan, oddiy naqshli buyum tayyorlash jarayonida o‘quvchi material tanlash, chizma tuzish, o‘lchash, bezaklarni joylashtirish va ish natijasini tekshirish bosqichlarini bajaradi. Bu faoliyat uning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birga kelajakdagi kasbga oid qiziqishlarini ham aniqlashga yordam beradi.

Shu bilan birga, hunarmandchilikni o‘qitishda kasbni faqat iqtisodiy daromad manbai sifatida talqin etmasdan, uning madaniy, ijodiy va ijtimoiy ahamiyatini ham ochib berish muhimdir.

3. Estetik tarbiya va ijodiy tafakkurni rivojlantirish

Xalq hunarmandchiligi namunalari shakl, rang, mutanosiblik, ritm, simmetriya va kompozitsiya kabi badiiy tushunchalarni amaliy o‘rganish uchun qulay vositadir. O‘quvchi buyumning tashqi ko‘rinishini tahlil qilish, bezaklarni taqqoslash va o‘z ijodiy yechimini ishlab chiqish orqali estetik didini rivojlantiradi.

An’anaviy naqshlardan foydalanish o‘quvchining mustaqil ijodkorligini cheklamasligi kerak. Aksincha, o‘qituvchi milliy badiiy an’analarni tushuntirib, ularni zamonaviy dizayn va individual ijodiy g‘oyalar bilan uyg‘unlashtirishga yo‘naltirishi lozim. Bunda an’anaviy shakllarning mazmunini buzmaslik, ularning kelib chiqishi va madaniy kontekstiga hurmat bilan yondashish muhim hisoblanadi.

4. Kognitiv va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish

Hunarmandchilik bilan bog‘liq mashg‘ulotlar o‘quvchilarning kuzatish, tahlil qilish, taqqoslash, muammoni hal etish va natijani baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Turli materiallarning xususiyatlarini o‘rganish tabiiy fanlar bilan, geometrik shakllarni o‘lchash matematika bilan, naqshlar tarixini tahlil qilish esa tarix va madaniyatshunoslik bilan bog‘lanadi.

Masalan, kulolchilikni o‘rganishda loyning xususiyatlari, buyum shakli va quritish jarayoni muhokama qilinishi mumkin. To‘qimachilik mashg‘ulotlarida esa iplarning tuzilishi, ranglar uyg‘unligi, naqsh takrorlanishi va geometrik munosabatlar o‘rganiladi. Shu tariqa hunarmandchilik fanlararo integratsiyani amalga oshirishga imkon beradi.

5. Ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish

Jamoaviy hunarmandchilik loyihalari o‘quvchilarda hamkorlik, o‘zaro yordam, vazifalarni taqsimlash va umumiy natija uchun javobgarlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Ular o‘z g‘oyalarini taqdim etish, tengdoshlarining fikrlarini tinglash va bajarilgan ishni asosli baholashni o‘rganadilar.

Hunarmandlar bilan uchrashuvlar, mahalliy ustaxonalar va muzeylarga tashriflar ham ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Bunday tadbirlar o‘quvchilarga kasbiy tajribani bevosita kuzatish, hunar sirlarini o‘rganish va an’anaviy bilimlarning amaliy ahamiyatini anglash imkonini beradi.

Hunarmandchilikni ta’lim jarayoniga integratsiyalash metodlari

Xalq hunarmandchiligining pedagogik imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun mashg‘ulotlarni maqsadli rejalashtirish, o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish va nazariy bilimlarni amaliy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Birinchidan, **loyiha metodidan** foydalanish maqsadga muvofiq. O‘quvchilar muayyan hunarmandchilik turini tanlab, uning tarixi, materiallari, texnologiyasi va badiiy xususiyatlarini o‘rganadilar. So‘ng o‘rgangan bilimlari asosida buyum maketi, naqsh namunasi yoki kichik amaliy mahsulot yaratadilar. Yakunda loyiha natijalarini taqdim etadilar.

Ikkinchidan, **muammoli ta’lim metodini** qo‘llash mumkin. Masalan, o‘quvchilarga an’anaviy hunarmandchilik buyumlarini zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirish vazifasi beriladi. Ular mahsulotning milliy xususiyatlarini saqlagan holda uning shakli, bezagi yoki foydalanish imkoniyatlarini takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqadilar.

Uchinchidan, **ustoz-shogird metodidan** foydalanish muhimdir. Tajribali hunarmandlar ishtirokida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bunda xavfsizlik qoidalariga rioya qilish, ish qurollaridan to‘g‘ri foydalanish va bajarilgan ish sifatini nazorat qilishga alohida e’tibor qaratiladi.

To‘rtinchidan, **fanlararo integratsiya** asosida hunarmandchilikni tarix, texnologiya, tasviriy san’at, matematika, ona tili va adabiyot fanlari bilan bog‘lash mumkin. Masalan, kashtachilik naqshlarini o‘rganish jarayonida ularning tarixiy kelib chiqishi, geometrik tuzilishi, ranglar uyg‘unligi va hududiy xususiyatlari birgalikda tahlil qilinadi.

Beshinchidan, **raqamli ta’lim vositalaridan** foydalanish hunarmandchilik merosini o‘rganish imkoniyatlarini kengaytiradi. Virtual muzeylar, videodarslar, elektron kataloglar, hunarmandlar faoliyatiga oid hujjatli lavhalar va raqamli taqdimotlar o‘quvchilarning mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshirishi mumkin. Biroq raqamli vositalar amaliy mashg‘ulotlar va bevosita tajribaning o‘rnini to‘liq egallamasligi lozim.

Amaliy mashg‘ulotni tashkil etish namunasi

Masalan, “Milliy naqshlar va ularning badiiy xususiyatlari” mavzusidagi mashg‘ulot quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi mumkin:

1. **Kirish bosqichi:** o‘quvchilarni milliy hunarmandchilik namunalari bilan tanishtirish va mavzuga oid savollar berish.
2. **Tahlil bosqichi:** naqshlarning shakli, rangi, kompozitsiyasi va hududiy xususiyatlarini o‘rganish.
3. **Amaliy bosqich:** o‘quvchilar tomonidan an’anaviy naqsh asosida mustaqil kompozitsiya yaratish.
4. **Taqdimot bosqichi:** tayyor ishlarni namoyish etish va ijodiy qarorlarni izohlash.
5. **Baholash bosqichi:** tarixiy-badiiy mazmunni tushunish, ijodiy yondashuv, amaliy bajarish sifati va xavfsizlik qoidalariga rioya qilishni baholash.

Mazkur yondashuv o‘quvchining faqat tayyor mahsulot yaratishiga emas, balki jarayonni anglashiga, mustaqil qaror qabul qilishiga va o‘z faoliyatini tahlil qilishiga ham imkon beradi.

Xalq hunarmandchiligidan foydalanishning pedagogik samaradorligi va mavjud muammolar. Xalq hunarmandchiligini ta’lim jarayoniga kiritish bir qator pedagogik imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Jumladan, o‘quvchilarning milliy meros haqidagi bilimlari kengayadi, amaliy ko‘nikmalari shakllanadi, ijodiy faolligi ortadi va kasbiy faoliyatga qiziqishi kuchayadi. Shuningdek, hunarmandchilik mashg‘ulotlari nazariy bilimlarning hayotiy mazmunini ochib berishga xizmat qiladi.

Biroq ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanishga to‘sqinlik qiladigan ayrim muammolar ham mavjud. Ular qatoriga amaliy mashg‘ulotlar uchun zarur material va jihozlarning yetishmasligi, ayrim ta’lim muassasalarida hunarmandchilikka oid metodik qo‘llanmalarning kamligi, tajribali ustalar bilan hamkorlikning yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagani va milliy meros namunalarining tarixiy mazmuni yuzaki o‘rgatilishini kiritish mumkin.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun ta’lim muassasalari, hunarmandlar uyushmalari, muzeylar, madaniyat markazlari va mahalliy ustaxonalar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarur. Shuningdek, pedagoglar uchun amaliy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish, mahalliy hunarmandchilik maktablari bo‘yicha elektron ma’lumotlar bazasini yaratish va o‘quvchilar ijodiy ishlarining ko‘rgazmalarini tashkil etish maqsadga muvofiq.

Pedagogik samaradorlikni baholashda faqat tayyor mahsulotning tashqi ko‘rinishiga tayanish yetarli emas. O‘quvchining tarixiy bilimlari, amaliy faoliyatdagi mustaqilligi, materiallardan oqilona foydalanishi, ijodiy yondashuvi, hamkorlik qobiliyati va o‘z ishini tahlil qilish ko‘nikmalari ham hisobga olinishi lozim.

Shu bilan birga, hunarmandchilikning barcha turlarini bir xil metodika asosida o‘qitish mumkin emas. Har bir hunarning texnologik xususiyatlari, xavfsizlik talablari va tarixiy an’analariga mos yondashuv tanlanishi zarur.

XULOSA

Xalq hunarmandchiligi xalqning ko‘p asrlik tarixiy tajribasi, badiiy tafakkuri, mehnat madaniyati va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan muhim madaniy merosdir. Uning tarixiy rivojlanishi insoniyatning amaliy ehtiyojlari, ijtimoiy munosabatlari, savdo aloqalari va estetik qarashlari bilan uzviy bog‘liq holda kechgan. O‘zbekiston hududida shakllangan turli hunarmandchilik maktablari esa milliy madaniyatning o‘ziga xosligini namoyon etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xalq hunarmandchiligi ta’lim-tarbiya jarayonida bir necha muhim vazifani bajarishi mumkin. Birinchidan, u yosh avlodning milliy merosga bo‘lgan hurmatini shakllantiradi. Ikkinchidan, amaliy faoliyat orqali mehnatsevarlik, mas’uliyat, sabr-toqat va estetik didni rivojlantiradi. Uchinchidan, ijodiy tafakkur, muammolarni hal etish, hamkorlik va kasbiy ko‘nikmalarni takomillashtirishga yordam beradi.

Hunarmandchilikning pedagogik imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun an’anaviy bilimlarni zamonaviy ta’lim metodlari bilan uyg‘unlashtirish, ustoz-shogird an’analarini qo‘llab-quvvatlash, amaliy mashg‘ulotlarni ko‘paytirish va fanlararo integratsiyani kuchaytirish lozim.

Shunday qilib, xalq hunarmandchiligini ta’lim jarayonida o‘rganish milliy madaniy merosni saqlash bilan birga, ma’naviy yetuk, estetik didga ega, ijodkor va kasbiy faoliyatga tayyor shaxsni shakllantirishning muhim pedagogik vositalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi PF-5242-son Farmoni. *Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida*.
2. UNESCO. *Traditional Craftsmanship*. Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilishga oid rasmiy materiallar.2003y.
3. Bulatov S. S. *O‘zbek xalq amaliy bezak san’ati*. Toshkent, 1991.